

УДК 343.1

Тимур Лоскутов,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту МВС України*

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПРЕДМЕТА РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджуються перспективні напрями розвитку предмета регулювання кримінального процесуального права. Визначаються перспективи розвитку предмета кримінального процесуального регулювання в частині його головного елемента – прав, свобод і законних інтересів. Розглядається можливість виокремлення обов'язків як основного елемента предмета правового регулювання в кримінальному процесі.

Ключові слова: предмет регулювання, права, свободи, законні інтереси, процесуальні відносини, процесуальна діяльність, потреби людини, обов'язки.

Постановка проблеми. Правове регулювання кримінального процесу не позбавлене недоліків, які негативно впливають на кримінальне процесуальне правозастосування, зокрема й на забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Підвищення ефективності реалізації кримінальних процесуальних норм обумовлює дослідження категорій кримінального процесуального регулювання, насамперед предмета правового регулювання. Тому актуальним питанням є визначення перспективних напрямів розвитку предмета регулювання кримінального процесуального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти предмета кримінального процесуального регулювання розглядали такі вчені, як О.І. Андреева, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, М.А. Погорецький, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші. Водночас дослідження процесуалістів стосувалися загальних питань предмета регулювання кримінального процесуального права. Науковці не акцентували увагу на вивченні перспективних напрямів розвитку предмета кримінального процесуального регулювання.

Метою статі є визначення перспективних напрямів розвитку предмета регулювання кримінального процесуального права. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання: а) розкрити перспективи розвитку предмета кримінального процесуального регулювання в частині його головного елемента; б) з'ясувати перспективи розвитку інших елементів предмета правового регулювання в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Розмірковуючи про перспективи розвитку предмета правового регулювання кримінального процесуального права, вважаємо, що вони можуть стосуватись усіх його змістовних елементів. Проте, на нашу думку, подальший розвиток предмета кримінального процесуального регулювання відобразатиметься переважно через головний його елемент, який на сьогодні ми визначаємо як права, свободи й законні інтереси [1].

Не применшуючи значення другорядних (кримінальні процесуальні відносини, кримінальна процесуальна діяльність) та факультативних (кримінальний процесуальний час і простір) елементів предмета правового регулювання в кримінальному процесі, зауважимо, що головний елемент є визначальним у змісті предмета такого регулювання. Кримінальне процесуальне регулювання відносин, діяльності, часу й простору здійснюється з метою більш ефективного врегулювання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження [2].

Предмет регулювання кримінального процесуального права може розвиватися через встановлення вертикальної й горизонтальної ієрархії складників його головного елемента – прав, свобод і законних інтересів. Вертикальна ієрархія може встановлюватися залежно від юридичної сили нормативно-правового акта, предметом якого охоплюються права, свободи й законні інтереси. Наприклад, конституційні права, свободи та законні інтереси матимуть пріоритет перед конвенційними чи іншими міжнародними правами, свободами й законними інтереса-

ми, а останні – перед правами, свободами та законними інтересами, що є предметом регулювання Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та інших законів України.

Також може бути визначена горизонтальна ієрархічність прав, свобод і законних інтересів, тобто ієрархія останніх, якщо вони є предметом регулювання нормативно-правових актів одного рівня (кодексів, законів). Горизонтальна ієрархія прав, свобод і законних інтересів може закріплюватися залежно від безпосереднього регулюючого призначення нормативно-правового акта. Наприклад, у перебігу кримінального провадження права, свободи й законні інтереси, що регулюються КПК України, можуть мати перевагу над правами, свободами та законними інтересами, які регламентуються іншими законами України, у тому числі кодифікованими. А вже безпосереднім призначенням КПК України, порівняно з іншими нормативно-правовими актами, є врегулювання перебігу кримінального провадження.

Встановлення горизонтальної ієрархії прав, свобод і законних інтересів дасть можливість у перебігу кримінального провадження ефективно вирішувати проблемні питання щодо конкуренції правових можливостей, урегульовані різними нормативно-правовими актами одного рівня.

Подальший розвиток предмета кримінального процесуального регулювання може відбуватися через розвиток окремих складників його головного елемента. Якщо нині увагу вчених, законодавця й правозастосовників сконцентровано на правах людини, то в найближчий час ми передбачаємо, що акценти будуть перенесені на свободи й законні інтереси людини. Вирізняючись загальністю та неформалізованістю, останні мають великий потенціал щодо забезпечення потреб людини в царині кримінального процесу.

Як слушно зазначається в юридичній теорії, суб'єктивні права досить тривалий період часу фокусують на собі увагу вчених, чого не можна зазначити щодо свобод і законних інтересів [3, с. 181]. Сучасна юридична доктрина поки що не виявляє належну наукову розробку категорії «свобода» [4, с. 17–18]. Остання, на відміну від суб'єктивного права, розроблена в науці досить слабо. Більшість дослідників обходять цю проблему стороною, вважаючи, як і законодавець, терміни «права» та «свободи» рівнозначними [5, с. 11].

Аналогічна ситуація простежується щодо законних інтересів. Якщо захисту прав особи присвячено багато робіт учених-процесуалістів, то сфера «законних інтересів» досі є недостатньо вивченою та актуальною темою для

наукового дослідження [6, с. 116]. Нині існує невелика кількість наукових праць, у яких законні інтереси розглядаються як інструменти правового регулювання, засоби останнього [7, с. 164; 8, с. 44, 51]. Проте майже відсутні дослідження законних інтересів як елемента предмета правового, у тому числі кримінального процесуального, регулювання.

Такий стан розробки свобод і законних інтересів, зокрема як пріоритетних структурних складників предмета кримінального процесуального регулювання, не можна визнати задовільним. Питання щодо ефективного врегулювання свобод і законних інтересів є актуальним, оскільки в перебігу кримінального провадження вони можуть неправомірно обмежуватись органами, які здійснюють кримінальне судочинство. Тому дослідження свобод і законних інтересів у контексті змісту предмета кримінального процесуального регулювання є перспективним.

Ще одним напрямом розвитку предмета правового регулювання в кримінальному процесі є оптимізація меж регулювання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Предмет регулювання кримінального процесуального закону об'єктивно не може передбачати всі можливі ситуації забезпечення прав, свобод і законних інтересів. У зв'язку із цим кримінальні процесуальні норми відсилають учасників кримінального провадження до іншого процесуального закону, предметом регулювання якого охоплюються необхідні життєві обставини реалізації прав, свобод і законних інтересів. Прикладом такого додаткового правового регулювання є сегмент щодо реалізації учасниками кримінального провадження прав, свобод і законних інтересів щодо цивільного позову. Норми ч. 5 ст. 128 КПК України дають змогу застосовувати норми Цивільного процесуального кодексу України до процесуальних відносин щодо цивільного позову, якщо останні не охоплюються предметом регулювання кримінального процесуального закону.

Таким чином, перспективним є розвиток предмета кримінального процесуального регулювання щодо оптимізації меж регламентації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Якщо останні не включаються в предмет правового регулювання в кримінальному процесі, вони можуть регулюватись іншим процесуальним законом, зокрема й Цивільним процесуальним кодексом України.

Нам важко повністю погодитися з О.В. Победкіним, який пише, що обставини, на підставі яких приймаються кримінально-процесуальні рішення, повинні встанов-

ловатись винятково на підставі норм кримінально-процесуального права [9, с. 168]. Адже предмет регулювання кримінального процесуального права не може бути зовсім досконалим. Завжди з'являтимуться фактичні обставини реалізації прав, свобод і законних інтересів людини, які врегульовано нормами кримінального процесуального законодавства. Такі обставини можна віднести як виняток до предмета регулювання іншої процесуальної галузі права, яким охоплюються схожі фактичні обставини.

У ході подальшого розвитку предмета кримінального процесуального регулювання може бути переглянуто жорсткість його меж з огляду на врегулювання прав, свобод і законних інтересів людини. Предмет регулювання КПК України може доповнюватись предметами регулювання інших процесуальних галузей права. Прогалини щодо кримінального процесуального врегулювання прав, свобод і законних інтересів людини можуть заповнюватись цивільним процесуальним, адміністративним процесуальним, господарським процесуальним та іншим правовим регулюванням. «Відкритість» предмета правового регулювання в кримінальному процесі для інших предметів галузевого регулювання сприятиме правовій регламентації прав, свобод і законних інтересів, а отже, їх ефективній реалізації.

Окрім удосконалення головного елемента, предмет правового регулювання в кримінальному процесі може розвиватись також шляхом виокремлення інших його структурних елементів, навіть таких, які безпосередньо не віднесено ні до другорядних, ні до факультативних.

У майбутньому в структурі предмета кримінального процесуального регулювання може бути виділено такий самостійний елемент, як обов'язки. Їх права регламентація є вкрай необхідною для ефективного врегулювання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Однак, незважаючи на важливість окремого кримінального процесуального регулювання свобод, останні залишаються недостатньо дослідженою правовою категорією.

Як слушно вказується в теоретико-правових розвідках, обов'язки меншою мірою, ніж права, досліджено юридичною наукою. Їх наукову розробку ще не піднято до рівня дослідження прав і свобод, вона не стала предметом усебічного наукового аналізу [10, с. 3]. Якщо правам людини й громадянина впродовж усього періоду реформ приділялась ключова увага (ім присвячено багато дисертацій, статей, матеріалів конференцій, круглих столів), то обов'язки залишались у «тіні», на другому

плані, про них у повсякденному житті навіть не згадували [11, с. 3–4].

На сьогодні обов'язки все частіше стають предметом загальнотеоретичних [12; 13] і кримінальних процесуальних наукових досліджень [14; 15]. Проте в цих роботах обов'язки розглядаються насамперед як правові засоби [10 с. 6, 18; 15, с. 102], складники правового (процесуального) статусу особи [14 с. 87; 16, с. 104], складники механізму правового регулювання [12, с. 7, 9; 17, с. 121], а не як елемент предмета правового, зокрема й кримінального процесуального, регулювання.

У разі визнання обов'язків окремим елементом предмета кримінального процесуального регулювання вони в ієрархії елементів можуть посідати місце після прав, свобод і законних інтересів, однак перед кримінальними процесуальними відносинами, кримінальною процесуальною діяльністю, кримінальним процесуальним часом та простором.

Для позначення пріоритету прав, свобод і законних інтересів перед іншими елементами предмета кримінального процесуального регулювання нами було використано словосполучення «головний елемент» та «основний елемент», які вживались як тотожні [2, с. 152]. Коли обов'язки будуть визнані окремим елементом предмета кримінального процесуального регулювання, вказані словосполучення можна буде використовувати як різні за змістом. Наприклад, щодо прав, свобод і законних інтересів може застосовуватись словосполучення «головний елемент», а для позначення обов'язків – «основний елемент» предмета правового регулювання в кримінальному процесі. Причому другорядними елементами залишаться кримінальні процесуальні відносини й кримінальна процесуальна діяльність, а факультативними – кримінальний процесуальний час і простір.

Така структурна побудова предмета кримінального процесуального права буде логічною, оскільки в будь-якому разі права, свободи й законні інтереси обумовлюватимуть усі інші структурні елементи предмета: основні, другорядні та факультативні.

Обов'язки «служують» правам, свободам і законним інтересам. Законодавче закріплення обов'язків спрямовується на ефективне врегулювання прав, свобод і законних інтересів. Водночас щодо кримінальних процесуальних відносин та кримінальної процесуальної діяльності, кримінального процесуального часу й простору обов'язки можна назвати визначальними. Адже за відсутності кримінального процесуального регулювання обов'язків неможливо регламентувати кримінальні процесуальні відно-

сини й кримінальну процесуальну діяльність. А правове врегулювання кримінального процесуального часу та простору втрачає будь-яке значення й сенс.

Перед другорядним і факультативними елементами предмета кримінального процесуального регулювання обов'язки мають пріоритет, який полягає в тому, що обов'язки завжди є персоніфікованими, тобто їх правова регламентація завжди адресована конкретним суб'єктам кримінального провадження для забезпечення прав, свобод і законних інтересів інших учасників кримінального процесу. Натомість кримінальні процесуальні відносини, діяльність, час і простір мають неперсоніфіковану природу, ці елементи предмета правового регулювання більш віддалені від конкретних осіб, що обумовлюватиме менший ефект гарантування прав, свобод і законних інтересів. Тому увага науковців та законодавця має зосереджуватись спочатку на кримінальних процесуальних обов'язках, а потім – на кримінальних процесуальних відносинах, діяльності, часі й просторі.

Таким чином, для позначення обов'язків у структурі предмета процесуального регулювання доцільним буде використання словосполучення «основний елемент».

Наступний перспективний напрям розвитку предмета кримінального процесуального регулювання може стосуватись класифікації елементів предмета кримінального процесуального регулювання. Останні можуть бути класифіковані таким чином:

- 1) за часом перебування в такому «статусі»: постійні та тимчасові;
- 2) за змістом: засадничі, статусні та процедурні.

Постійними можуть називатись елементи, що охоплюються предметом кримінального процесуального регулювання безстроково, тобто їх перебування в змісті предмета регулювання не обмежується конкретно визначеним часом.

Тимчасовими можна визнати елементи, які включаються в предмет кримінального процесуального регулювання на визначений час у зв'язку з наявністю певних обставин.

Засадничими можуть бути елементи предмета кримінального процесуального регулювання, що відображають призначення кримінального провадження та його основоположні ідеї, принципи, завдання.

Статусними можна визнати елементи предмета кримінального процесуального регулювання, які розкривають зміст правового статусу (юридичного становища) учасників кримінального провадження.

Процедурними можна іменувати елементи предмета кримінального процесуально-

го регулювання, які відображають порядок здійснення кримінального провадження.

Висновки

Подальший розвиток предмета кримінального процесуального регулювання відобразатиметься насамперед через головний його елемент – права, свободи й законні інтереси.

Перспективами розвитку головного елемента предмета регулювання кримінального процесуального права є такі явища: встановлення вертикальної й горизонтальної ієрархії складників головного елемента предмета регулювання кримінального процесуального права; розвиток свобод і законних інтересів як складників головного елемента предмета кримінального процесуального регулювання; оптимізація меж кримінального процесуального регулювання прав, свобод і законних інтересів з урахуванням нездатності предмета кримінального процесуального регулювання охопити всі можливі життєві ситуації.

Предмет кримінального процесуального регулювання може розвиватись шляхом виокремлення інших його структурних елементів, які не охоплюються змістом головного, другорядних і факультативних елементів. Наприклад, у подальшому в структурі предмета регулювання кримінального процесуального права може бути виділено такий самостійний елемент, як обов'язки.

Обов'язки як елемент предмета кримінального процесуального регулювання можуть досліджуватись у взаємозв'язку з іншими структурними елементами такого предмета.

Перспективним напрямом розвитку предмета кримінального процесуального регулювання може бути класифікація елементів предмета регулювання кримінального процесуального права (наприклад, за критерієм часу перебування в такому «статусі» або за змістом).

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень можна вважати такі:

- 1) визначення напрямів розвитку предмета регулювання кримінального процесуального права, що не охоплювались предметом цього дослідження;

- 2) визначення перспектив розвитку інших категорій правового регулювання в кримінальному процесі.

Список використаних джерел

1. Лоскутов Т.О. Структурні елементи предмету правового регулювання у кримінальному процесі / Т.О. Лоскутов // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2013. – № 1(7). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13ltoukp.pdf>.

2. Лоскутов Т.А. Основные и факультативные элементы предмета правового регулирования в уголовном процессе / Т.А. Лоскутов // Закон и жизнь. – 2013. – № 12/3. – С. 149–152.

3. Субочев В.В. Юридические дозволения и особенности их правового обеспечения в современной России / В.В. Субочев, А.М. Шериев // Вестник МГИМО-Университета. – 2014. – № 3. – С. 180–187.

4. Шериев А.М. Субъективные права, свободы и законные интересы как объекты правовой охраны и защиты: проблемы теории и практики: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А.М. Шериев ; Кубанский гос. аграрный ун-т. – Краснодар, 2008. – 29 с.

5. Малько А.В. Субъективные права, свободы и законные интересы личности как самостоятельные объекты судебной защиты / А.В. Малько, В.А. Терехин // Ленинградский юридический журнал. – 2010. – № 4. – С. 7–18.

6. Бунин К.А. Защита законного интереса личности как назначение уголовного судопроизводства России / К.А. Бунин // Бизнес в законе. – 2010. – № 2. – С. 116–118.

7. Николаев Е.М. Законные интересы потерпевшего, подлежащие восстановлению в уголовном процессе / Е.М. Николаев, И.В. Матвиенко // Пробелы в российском законодательстве. – 2013. – № 2. – С. 164–166.

8. Субочев В.В. Сущность законных интересов / В.В. Субочев // Ленинградский юридический журнал. – 2007. – № 2. – С. 35–55.

9. Победкин А.В. Уголовный процесс: состояние вне права : [монография] / А.В. Победкин. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 248 с.

10. Коршунова И.В. Обязанность как правовая категория : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / И.В. Коршунова ; НИИ уголовно-исполнительной системы Министерства юстиции РФ. – М., 2004. – 27 с.

11. Барзилова Ю.В. Юридические обязанности как элемент правового статуса личности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Ю.В. Барзилова ; Саратовская гос. академия права. – Саратов, 2006. – 23 с.

12. Хохлова Е.М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Е.М. Хохлова ; Саратовская гос. академия права. – Саратов, 2008. – 29 с.

13. Шабуров А.С. Обязанности человека в рамках концепции прав человека / А.С. Шабуров // Вестник Тюменского государственного университета. Серия «Право». – 2012. – № 3. – С. 197–203.

14. Зеленина О.А. К вопросу о законодательной регламентации процессуальных обязанностей участников уголовного судопроизводства / О.А. Зеленина // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2011. – № 1(49). – С. 81–89.

15. Заводнова С.В. Обязанности властных субъектов уголовного судопроизводства, направленные на обеспечение прав его участников / С.В. Заводнова // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2014. – № 3(29). – С. 101–110.

16. Марченко Е.С. Обязанности обвиняемого и проблемы их правовой регламентации / Е.С. Марченко // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2009. – № 1(18). – С. 104–107.

17. Андреева О.И. Установление процессуальных обязанностей и запретов на осуществление определенной деятельности как гарантия ограничения свободы поведения должностных лиц государственных органов в уголовном судопроизводстве / О.И. Андреева // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – № 357. – С. 121–125.

В статье исследуются перспективные направления развития предмета регулирования уголовного процессуального права. Определяются перспективы развития предмета уголовного процессуального регулирования в части его главного элемента – прав, свобод и законных интересов. Рассматривается возможность выделения обязанностей как основного элемента предмета правового регулирования в уголовном процессе.

Ключевые слова: предмет регулирования, права, свободы, законные интересы, процессуальные отношения, процессуальная деятельность, потребности человека, обязанности.

In article the perspective directions of development of a subject of regulation of a criminal procedural law are investigated. Prospects of development of a subject of criminal procedural regulation regarding his main element – the rights, freedoms and legitimate interests are defined. The possibility of allocation of duties as basic element of a subject of legal regulation in criminal trial is considered.

Key words: subject of regulation, right, freedom, legitimate interests, procedural relations, procedural activity, needs of the person, duty.

